

RECENSIES

Ph. M. Bosscher over marinegebouwen). Het uitgangspunt om liever snel met iets leesbaars te komen dan eindeloos te wachten op hét overzicht van dé industriële archeologie van Nederland, geniet ons inziens de voorkeur en rechtvaardigt in zekere zin bovengenoemde lacunes.

De enige werkelijke lacune vormt een bijdrage over de stand van zaken en de methodiek van de inventarisatie van industriële monumenten. Men krijgt de indruk, dat nu al met man en macht wordt gewerkt aan behoudsacties, maar tegelijkertijd is nagenoeg iedereen het erover eens, dat zonder een vorm van inventarisatie een verantwoord beleid inzake deze materie niet van de grond kan komen. Reeds enige jaren geleden werd een inventarisatie uitgevoerd in Oost-Gelderland en Twenthe. De toen opgedane ervaringen hadden een goede basis kunnen vormen voor zo'n studie.

A. C. M. Kappelhof

Brigitte Ahlers, *Die ältere Fassung der Vita Radbodi* (Europäische Hochschulschriften, Reihe III, LV, dissertatie Tübingen; Bern-Frankfurt/M., Herbert Lang-Peter Lang, 1976, 141 blz., ISBN 3 261 01632 9).

De handschriftelijke overlevering van de oorspronkelijk in de tiende eeuw geschreven Vita Radbodi is uiterst mager. Vóór 1914 kende men slechts één, uitvoerige levensbeschrijving van bisschop Radbod van Utrecht. Deze vita is alleen in afschrift bekend in een uit 1461 daterend Passionaal uit het Catharinaklooster te Muiden (thans in Den Haag, Koninklijke Bibliotheek 70 E 21). Van deze uitvoerige levensbeschrijving is een verkorting te vinden in het Legendarium van de vijftiende-eeuwse Keulse karthuizer Herman Greven (thans in Berlijn-West, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz). Deze verkorte versie is eveneens te vinden in de in 1483 te Keulen gedrukte verzameling heiligenlevens *Historiae Plurimorum Sanctorum*, en in een uit 1514 te Egmond geschreven handschrift, dat thans in het Alkmaarse gemeentearchief bewaard wordt.

In 1914 gaf H. ter Haar een voorheen nog niet bekende versie van de levensgeschiedenis van Radbod uit¹. Hij had deze Vita Radbodi, welke ongeveer de helft korter was dan de lange versie in het Passionaal van het Catharinaklooster te Muiden, aangetroffen in een verzameling heiligenlevens, die in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag bewaard wordt (129 G 3). De herkomst van deze codex is onbekend.

De hier opgesomde versies van het leven van Radbod hangen zo nauw samen dat van verschillende redacties van één en dezelfde vita gesproken kan worden.

Ter Haar poneerde het probleem van de oudste versie, waarbij hij de door hem uitgegeven korte versie voor ouder hield dan de lange in de Muidense codex. Deze mening is sedertdien aangevallen door H. Bruch en D. A. Stracke², maar door anderen ook weer aanvaard.

Ter Haars visie kan volgens mij niet los gezien worden van de discussie rond de zogenaamde Vita Lebuini Antiqua, die in 1909 door M. J. A. Moltzer aan het licht was gebracht. Ook deze vita had een veel kortere redactie dan de tot op dat moment slechts bekende Vita Lebuini, die geschreven was door Hucbald van Saint-Amand. Moltzers conclusie dat de korte Vita Lebuini de oudste was, werd algemeen geaccepteerd. Concreter: het

1. *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch genootschap*, XXXV (1914)162-68.
2. *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis*, n.s. XXXVIII (1952) resp. 1-12 en 129-41.

lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat Ter Haar beïnvloed is door het feit dat de Vita Lebuini Antiqua zich in dezelfde codex bevindt als zijn Vita Radbodi.

Brigitte Ahlers heeft de discussie over de oudste Vita Radbodi in haar dissertatie opnieuw geopend. In een fraai opgebouwd en helder betoog waarin het probleem van alle kanten benaderd wordt, toont zij volgens mij onweerlegbaar aan dat de lange versie van de Vita Radbodi de originele redactie het meest nabij komt en dat er bij de door Ter Haar uitgegeven korte versie sprake is van een verkorting.

De reeds door Bruch en Stracke aangedragen argumenten ten gunste van de lange versie worden door Brigitte Ahlers overigens uitgebouwd. Daarbij is de analyse van het gebruik van de geciteerde bronnen en het aangedragen historische materiaal in beide versies de belangrijkste pijler waarop haar betoog rust. Zij komt in dit verband tot de conclusie dat de lange versie in alle gevallen de aangehaalde bronnen juist citeert en dat deze steeds in de juiste context worden geplaatst. In de korte versie is de schrijver daarentegen de kwintessens van de geciteerde bronnen vaak ontgaan. Juist door de verkortingen worden de mededelingen onbegrijpelijk. Hierom alleen al is het zeer onwaarschijnlijk dat de lange versie een bewerking van de korte zou zijn: de bewerker zou in dat geval immers de onvolledig geciteerde bronnen hebben moeten aanvullen? Terwijl in de lange versie ook een overvloed aan historisch materiaal wordt aangedragen, ontbreekt veel hiervan in de korte versie, met name gegevens betreffende Radbods familie, jeugd en opleiding. In de lange versie wordt voorts veel duidelijker gezinspeeld op Radbods literaire werk. Tenslotte blijkt de korte versie in het overgeleverde handschrift op enkele plaatsen verbeterd te zijn met behulp van de lange versie.

Op slechts één plaats bevat de korte versie een passage, die in de ons bekende lange versie ontbreekt en die als een betere weergave van de oorspronkelijke tekst moet worden beschouwd. In één van Radbods visioenen spreekt Maria namelijk volgens de korte versie de volgende woorden: *Nil modo periculi est, presentem evades languorem. Nec tamen diu post hec victurus eris in carne*. L. Surius, die voor zijn uitgave in 1575 van de Vita Radbodi *'mutato stylo'* over een handschrift van de lange versie moet hebben beschikt, dat ons echter niet bekend is, geeft hier *'Noveris autem, nihil ex hoc morbo tibi imminere periculi: sed curatam te iri, nec tamen diu postea in carne victorum'*. De verkorte versie in de incubabel uit 1483 geeft: *'Presentem evades languorem, non tamen diu post hec victurus in carne'*. Omdat ook de verkorting in de uitgave van 1483 duidelijk teruggaat op de lange versie, kan worden geconstateerd dat het gemis van beide zinnen in het enig overgeleverde handschrift van de lange versie te wijten is aan de afschrijver in het Catharinaklooster te Muiden of aan zijn of haar voorbeeld.

Het feit dat de verkorting in het *Legendarium* van Herman Greven gebaseerd is op een lange versie en dat ook middeleeuwse historici zoals Johannes de Beke gebruik blijken te hebben gemaakt van deze lange versie, geldt voor Brigitte Ahlers als argument ten gunste van de lange versie. Omdat men zich bij het kiezen van een vita eerder door een gevoel van smaak liet leiden, kan ik haar argumentatie op dit punt niet geheel onderschrijven.

Methodisch interessant is de wijze waarop Brigitte Ahlers de codex bestudeert waarin zich ook de korte versie bevindt. In deze verzameling heiligenlevens bevinden zich vijf verkortingen. Het blijken alle uittreksels van oorspronkelijke vitae te zijn, waaruit de essentie is overgenomen met handhaving van de oorspronkelijke bewoordingen. Bij géén der verkortingen is een eigen stijl nagestreefd. Een werkwijze, die men ook kan constateren bij de korte Vita Radbodi in deze codex. Een sterk argument voor de stelling dat wij ook in dit laatste geval te doen hebben met een verkorting. Bij de lange versie blijkt er daarentegen een eenheid in stijl te zijn, die gehandhaafd wordt in de gedeelten, welke in de korte versie

ontbreken, zodat het niet aannemelijk is dat deze passages in een later stadium zijn toegevoegd.

Daarna onderwerpt Brigitte Ahlers ook de andere, in de tiende eeuw in Utrecht ontstane hagiografische werken aan een stijlkritisch onderzoek. Omdat zij hier tot de conclusie komt dat er geen sprake is van één Utrechtse stijl, is daaraan geen argument voor de oorspronkelijkheid van één der versies te ontnemen.

Tenslotte gaat Brigitte Ahlers in op het beeld dat de schrijver van Radbod wil geven: een leven omgeven door wonderen, visioenen en profetón. Radbod wordt geschilderd als een ascetische heilige, in tegenstelling tot zijn opvolger Balderik, tijdens wiens episcopaat (918-975) de *Vita Radbodi* is geschreven. De schrijver heeft West-Frankische sympathieën en hij blijkt nogal gereserveerd te staan ten opzichte van het stelsel der Rijkskerken van Otto I. Het ontstaan van de *vita* plaatst Brigitte Ahlers in de periode 962-975.

Het is jammer dat Brigitte Ahlers niet over alle overgeleverde handschriften heeft beschikt, hoewel zij volgens een mededeling in noot 53 wel in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek naar een handschrift heeft gezocht, echter zonder resultaat. Toch is in genoemde bibliotheek nóg een verkorte versie van de *Vita Radbodi* aanwezig en wel in een *Passionaal* uit het karthuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht (hs. 391 I, f. 22v-23v). J. P. Gumbert³ heeft deze codex in de jaren 1424-26 gedateerd en Zweder van Boecholt als schrijver aangevoerd. De twee *passionalen*, die van dit klooster bewaard zijn gebleven, zijn overigens in de hagiografische literatuur niet of nauwelijks bekend. Het zou daarom de moeite waard zijn deze verzamelingen heiligenlevens inhoudelijk te bestuderen op de wijze die Brigitte Ahlers heeft toegepast bij de door Ter Haar gebruikte codex. Vooral nu Gumbert het geheel codicologisch en paleografisch zo uitputtend heeft beschreven, bestaat hiertoe alle aanleiding, temeer omdat ik een groot aantal verkorte heiligenlevens aantrof, die nog niet bekend zijn.

Deze recensie is uiteraard niet de plaats om gevolg te geven aan deze uitdaging. Ik kan slechts naar voren brengen dat de *Vita Radbodi* in het Utrechtse *Passionaal* duidelijk teruggaat op een lange versie. De proloog is samengetrokken tot één zin. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de afkomst en opleiding van Radbod. Het verdere verhaal is veel sterker ingekort dan bij de verkorting bij Ter Haar; hele *capita* zijn zelfs overgeslagen.

In de Leidse Universiteitsbibliotheek bevindt zich overigens nóg een handschrift, waarin de *Vita Radbodi* is opgenomen (Ltk 611, n.f. 80r-81v). Dit handschrift, omstreeks 1526 door Balduinus de Haga geschreven, behoorde toe aan het klooster te Egmond. Ook in dit geval is de *vita* bekort met behulp van een lange versie. Het valt op dat sommige stukken - vooral in het tweede gedeelte - woordelijk gelijk zijn aan passages in het Utrechtse handschrift. Beide hierboven genoemde verkortingen staan echter weer los van de korte versie in het *Legendarium* van Herman Greven.

De twee door mij gesignaleerde verkortingen ondersteunen de opvatting van Bruch en Ahlers omtrent de passage die wel in de korte versie bij Ter Haar staat en niet in de ons overgeleverde lange versie. Ook de Utrechtse en Egmondse handschriften, die onmiskenbaar een lange versie hebben gebruikt, bevatten de problematische passage in de volgende bewoordingen: 'presentem evades infirmitatem. Non tamen diu vives'. Het is opvallend dat ook Beke 'infirmitatem' in plaats van 'languorem' heeft.

Het bovenstaande kan duidelijk maken dat er nog wel enkele ontbrekende schakels in de overlevering der handschriften van de *Vita Radbodi* zijn en dat er sprake is van meer verkortingen dan tot dusverre in de discussie zijn gebruikt. Dit laatste geldt overigens ook

3. *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden, 1974).

voor andere vitae. Er zijn méér verkortingen van heiligenlevens overgeleverd (terwijl er ongetwijfeld nog veel meer zijn geweest) dan men uit de Bibliotheca Hagiographica Latina zou kunnen afleiden. Eén ding is echter vast komen te staan: in de lange versie van de Vita Radbodi in het Passionaal van het Catharinaklooster te Muiden bezitten wij een redactie, die het origineel van dit heiligenleven het dichtst nabij komt.

Marijke Carasso-Kok

K. Elm, *Quellen zur Geschichte des Ordens vom Hlg. Grab in Nordwesteuropa aus deutschen und niederländischen Archiven (1191-1603)* (Koninklijke commissie voor geschiedenis; Brussel: Paleis der Academiën, 1976, 225 blz.).

Kaspar Elm, ordinarius middeleeuwse geschiedenis aan de Freie Universität Berlin is een erg actief man, die reputatie heeft gemaakt OD het gebied van de geschiedenis van het klooster wezen. Sinds jaren is hij - samen met zuster Hereswitha, die voor kort overleed - de specialist van de orde van het Heilig Graf. Deze orde is zoals men weet gesticht toen in 1099 de kruisvaarders bezit namen van Jeruzalem.

In de volgende eeuwen heeft deze orde zich verspreid over Europa, en ook dus over het zogenaamde 'Alamania Bassa', dat is het huidige België, Nederland en het aangrenzende Duitse Nederrijng gebied. De studies die Elm heeft ondernomen en zijn zoektochten in archiefdepots hebben hem op het spoor gebracht van een reeks onbekende of onvoldoende opgemerkte documenten. Dit gebeurde ondanks het feit dat uitgerekend voor onze gewesten de geschiedenis van de Heilig Grafnederzettingen het best bekend is. De oudste van deze nederzettingen is Wimmertingen (provincie Belgisch Limburg), dat schijnbaar in het tweede kwart van de dertiende eeuw is gesticht en in 1309 verplaatst werd naar Henegouw bij Hasselt. Dat de belangstelling voor de priorijen groot is geweest houdt nadrukkelijk verband met de reformbeweging die in de tweede helft der vijftiende eeuw de huizen hier beroerde.

De bronnen die Elm uitgeeft vormen geen wezenlijke eenheid; het zijn disparate stukken in tijd, in ruimte en in type. Men vindt er brieven in, visitatieverslagen en kapittelbesluiten. De meerderheid vormen echter oorkonden. Om plaats te winnen is een aantal langere documenten slechts in regest weergegeven. Dit geldt - ik zou haast zeggen natuurlijk - eerder voor recente stukken en dat betekent late zestiende en vroege zeventiende eeuw. De gevolgde uitgave-techniek is die welke de Voorschriften van de Koninklijke commissie voor geschiedenis bepalen. Dat had trouwens ook zuster Hereswitha gedaan toen ze in het tijdschrift *Augustiniana*, afl. 1973 en 1974 een reeks Documenten publiceerde.

Bijzonder interessant is het oudste stuk (een bulle van Celestinus III uit 1191) waaruit blijkt dat reeds toen (dus meer dan een halve eeuw voor de werkelijke vestiging) pogingen werden aangewend om in het bisdom Luik een Heilig Grafpriorij op te richten. Dit is het enige opgenomen stuk voor de twaalfde eeuw; voor de dertiende zijn er geen, voor de veertiende 9, voor de vijftiende 18, voor de zestiende 54 en de zeventiende 2. Het totaal loopt op tot 83. Met deze uitgave werd nu alles wat aan materiaal over de Heilig Graforde in onze gewesten bestaat toegankelijk gemaakt. De kwaliteit van de auteur staat borg voor de zorg en nauwkeurigheid van deze uitgave, die traditiegetrouw gevolgd is door een 'index nominum'.

L. Milis